

ESSAY - Sander van der Ham

PSYCHOLOGISCHE REFLECTIE OP ONDERGRONDS RUIMTEGEBRUIK

In dikkere en sterker verdichte steden is de publieke ruimte in toenemende mate een schaars goed. Aan de invulling ervan moeten weloverwogen beslissingen ten grondslag liggen waarbij talloze mogelijke functies zorgvuldig afgewogen worden. Ondergronds ruimtegebruik is hierbij een oplossing. Dat verplicht ons tot het ontwerpen van geschikte ondergrondse ruimten.

De ondergrondse bezoeker wil zich niet gestraft voelen als hij de metro neemt of zijn fiets ondergronds parkeert. Wie zich uiteindelijk onder de grond begeeft wil zich ook daar op zijn gemak voelen en zelfs beloofd worden met comfort en (enige) weelde. Denk aan de ervaring van de reiziger die in Antwerpen-Centraal op spoor 22 uit de trein stapt en vol verwondering tientallen meters boven zich het daglicht gulzig door de glazen koepel van het station ziet stromen. Het zijn dit soort ervaringen die ondergrondse ruimten de moeite waard maken en ze een vanzelfsprekend onderdeel maken van de dagelijkse routine van stedelingen. Goed ontwerp verzacht het gebruik van de ondergrondse ruimte in psychologische zin en is geen overbodige luxe.

In 2018 startte het Departement Omgeving van de Vlaamse Overheid een onderzoek naar ondergronds ruimtegebruik. Zij wilde weten wat er mogelijk was in de ondergrond om een alternatief te vinden voor de toenemende hoogbouw als gevolg van stedelijke verdichting en het toenemend ruimtebeslag in Vlaanderen. De Vlaamse Overheid vroeg mij om de effecten van ondergrondse ruimten op de mens in beeld te brengen en een overzicht te maken van onderzochte ontwerpprincipes voor comfortabel verblijf ondergronds.

De literatuur bevat hierover een goudmijn aan kennis. Het voornaamste uitgangspunt is om psychologisch ongemak zoveel mogelijk te beperken en een positieve ervaring te bieden. Een aantal belangrijke psychologische principes staan centraal.

Ten eerste dat iemand onder de grond ruimte ervaart. Veel mensen associëren ondergrondse ruimten met het gevoel geïsoleerd te zijn van de buitenwereld. Eén van de manieren om dat ongemak te verminderen is via natuurlijk licht. Gebrek hieraan is een van de meest genoemde redenen om geen gebruik te willen maken van ondergrondse ruimten. Natuurlijk licht roept het gevoel op van contact met de bovengrond, waardoor mensen moeiteloos een tijd ondergronds kunnen verblijven.

Natuurlijk licht alleen is niet voldoende voor psychologisch comfort. Goede oriëntatie is een tweede voorwaarde. Weten waar de 'ontsnappingsroutes' en de nooduitgangen zich bevinden, het creëren van overzichtelijke ruimten en zichtbare verbindingen tussen verdiepingen, en het zorgvuldig vormgeven van prettige toegangen tot ondergrondse ruimten. In ondergronds winkelcentrum RÉSO in Montreal zijn de ondergrondse verdiepingen verbonden via zichtbare roltrappen, grenzend aan een atrium met zowel natuurlijk als kunstmatig licht. Bezoekers van dit winkelcentrum worden bovendien geholpen door bovengrondse

markante punten, zoals een promenade die onder de kathedraal is aangelegd en waar ondergronds zichtbare referenties aan zijn gemaakt.

Verwant aan oriëntatie is het gevoel van veiligheid. Met name in het geval van calamiteiten kan het moeilijk zijn in ondergrondse ruimten te navigeren. Stress kan ertoe leiden dat mensen bepaalde aanwijzingen in de omgeving (zoals de nooduitgang) over het hoofd zien. Het helpt wanneer ruimten van elkaar te onderscheiden zijn, bijvoorbeeld in verlichting en inrichting. Ook markante punten dragen bij aan een betere oriëntatie. Kunst kan een route of een ruimte een geheel eigen karakter geven, en die daarmee stevig op de mentale kaart van gebruikers zetten.

Tot slot is het belangrijk dat mensen geen overmatige drukte ervaren. Vrij kunnen bewegen, visuele afleiding en interactie met anderen aan kunnen gaan helpt daarbij. Denk aan hoge plafonds en de afwisseling tussen atria-achtige ruimten, gangen en kleinere ruimten kunnen een gevoel van spreiding geven en daarmee bijdragen aan comfort. Door heldere en warme kleuren te gebruiken op de muren en voor aangename verlichting te zorgen, neemt het gevoel van drukte bovendien af.

In de ideale stad resoneren de ondergrond en de bovengrond. Ze zijn complementair aan elkaar. De stedeling navigeert moeiteloos tussen ondergrond en bovengrond. Psychologisch comfort via goed ontwerp is daarvoor een voorwaarde. Goede oriëntatie, ruimte ervaren, je veilig voelen en gecontroleerde drukte dragen bij aan psychologisch comfort. De uitwerking ervan in ontwerp kent verschillende manieren, met natuurlijk licht, door kunst gemarkeerde punten en afwisselend ingerichte ruimten als voorbeeld van ingrediënten. Kwaliteit staat altijd voorop. Het resultaat is een symbiose tussen ondergrond en bovengrond. Een symbiose in de vorm van prettige ondergrondse ruimten, waar het goed vertoeven is, en heroverde open ruimten bovengronds, waar de stedeling kan sporten, ontmoeten, spelen en rusten. De ondergrond en de bovengrond die elkaar versterken, is een goed verhaal dat helpt om ondergronds ruimtegebruik te omarmen.

Sander van der Ham (sander@thuismakerscollectief.nl) werkt als zelfstandig stadspsycholoog voor Thuismakers Collectief. Dit artikel is gebaseerd op literatuur- en veldonderzoek uitgevoerd in 2018, in opdracht van de Vlaamse Overheid, Departement Omgeving (zie <https://omgeving.vlaanderen.be/ondergronds-ruimtegebruik>).